

Віра МОВЧАН, Валерій СКОТНИЙ

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО: ТРАДИЦІЇ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР*

(Нотатки до навчального видання: Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. Українське мистецтво: У 3 ч. — Ч. 1 — Львів: Світ, 2003. — 256 с. + 16 вкл. Іл.; Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. Українське мистецтво: У 3 ч. — Ч. 2 — Львів: Світ, 2004. — 268 с. + 80 вкл. Іл.; Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. Українське мистецтво: У 3 ч. — Ч. 3 — Львів: Світ, 2005. — 268 с. + 80 вкл. Іл.)

Активізація загальносвітових інтегративних тенденцій в усіх галузях суспільного життя, входження України до Болонського процесу закономірно зумовлюють зміни системи освіти. Важливе значення у цьому контексті має забезпечення освітніх закладів України новими навчальними виданнями. Серед сучасних навчальних посібників, які відображають духовні здобутки народу на засадах методології діалогу культур, заслуговує на увагу «Українське мистецтво». Три частини посібника видано у 2003–2005 роках.

Важливо, що в авторському колективі об'єдналися відомі науковці і педагоги: скульптор і теоретик мистецтва, професор Дмитро Крвавич (на жаль, його життєвий шлях завершився 2 квітня 2005 р.); доктор мистецтвознавства, професор Володимир Овсійчук; кандидат філософських наук, доцент Світлана Черепанова (яка ініціювала підготовку посібника, здійснила загальну редакцію, виконала художнє оформлення, дизайн обкладинок). Їхня творча співпраця далеко не випадкова, оскільки складалась роками — від навчального видання «Українська культура: історія і сучасність» (Львів: Світ, 1994) та ін.

Автори чітко дотримуються визначеної концепції, згідно з якою у *контексті філософсько-світоглядної полікультурної парадигми і загальносвітових художніх традицій розглянуто розвиток українського мистецтва від палеоліту до сучасності*.

Зміст посібника збагачений новими дослідженнями, серед яких філософські, мистецькі наукові видання, монографічні джерела, мистецька періодика тощо.

Про ґрунтовний теоретичний рівень навчального посібника свідчить наявність у кожній із трьох частин розділів філософсько-культурологічного змісту: «Художня творчість палеолітичної людини в контексті теоретичного

* Див. 3-ю сторінку обкладинки

аналізу» (Ч. 1); «Християнський світогляд і духовність людини», «Архетип софійності світу в давньоруському мистецтві», «Синтез мистецтв у християнській традиції (теоретичний та естетичний аспекти)» (Ч. 2); «Світоглядно-естетичні засади стильової трансформації мистецтва» (Ч. 3) — автор С. Черпанова.

Виникнення мистецтва як загальносвітового феномена вона висвітлює у контексті міждисциплінарного підходу. Простежено наявні в культурології теорії генези і сутності мистецтва, зокрема, мистецтво-наслідування, мистецтво-гра, мистецтво-цілеспрямована соціальна діяльність; провідні напрями образотворчої діяльності, від часів її зародження (доба верхнього палеоліту) та у наступні епохи. Образно-символічні особливості палеолітичної зображальності на теренах України розглянуто на основі порівняльного принципу, залучені дані різних регіонів планети: Європи, Азії, Сибіру. Особливий інтерес викликають дослідження В. Даниленка, Ю. Шилова, опубліковані у 70–90-х роках ХХ ст., щодо космогонічних уявлень індоєвропейських народів, предки яких у IV тис. до н. е. прибули на наші землі з Малої Азії; ідеї А. Кифішина про існування на території Дунайсько-Дніпровського Межиріччя прашумерської цивілізації близько VI-V тис. до н. е., тобто більш ніж на тисячоліття раніше часу, відомого як становлення Шумерської цивілізації (наприкінці IV тис. до н. е.). Художня творчість палеолітичної людини розглянута з погляду структурного аналізу первісного мислення (К. Леві-Строс), теорії соціокультурної динаміки і світових мистецьких надсистем (П. Сорокін), методології синергетики, концепції світової пасіонарності (Л. Гумільов).

Значний доробок першої частини посібника належить Д. Кривичу. Тут подано цікаві матеріальні свідчення наявності уже у період пізнього палеоліту (20 тис. р. до н. е.) перших пам'яток архітектури і пластики на землях України, простежено діалогічні зв'язки культур на великій території: від Росії на Сході — до Іспанії на Заході, від Чернігівщини (Україна) на півночі — до о. Крит на Півдні. Читач дізнається про відкриття близько 800 пізньопалеолітичних стоянок у період 35–10 тис. р. до н. е. на теренах України (Ч. 1, с. 44); наукові дослідження Кам'яної Могили, де впродовж значного історичного періоду здійснювали ритуальні відправи; археологічні підтвердження спільності принципів моделювання культових жіночих фігурок — палеолітичних «Венер» у різних регіонах (Австрія, Франція, Чехія, Італія, Росія). Висвітлено культуру Трипільля (V–III тис. до н. е., епохи неоліту та міді-бронзи), пам'ятки якої зафіксовані на великому просторі — від Південно-Східного Прикарпаття до Дніпра (території сучасної України, Молдови, Румунії); етапи розвитку знаменитої трипільської кераміки, елементи декору (трипільські спіралі), кольорова гама рельєфів. Обґрунтовано висновок, що «будівництво, архітектура, інші види мистецтва Трипільля становлять єдиний культурний феномен, який розвивався паралельно із розвитком цілого ряду культур Середземномор'я, Малої Азії, Індії та Китаю» (Ч. 1, с. 72).

Наведено матеріали антропоморфних зображень індоєвропейців, численні знахідки на широкій території (Франція, Болгарія, Румунія, Північний Кавказ, деякі райони України). Цікава антропоморфна пластика малих форм, витоки

якої пов'язані з магічними землеробськими культами: богині-Праматері, бога в образі Біка. Типові для різних регіонів і періодів розвитку культури Трипілья — Кукутені, вони збереглися у значній кількості (понад 2 тис.). Трипільські племена не лише залишили на українських землях пам'ятки художньої культури. Вони привезли в Європу насіння багатьох хліборобських культур, деякі види тварин та релігійно-магічні землеробські культи. Саме трипільці мали цивілізаційний вплив на території Південно-Східної Європи. Частина індоєвропейських народів емігрували у райони Іраку, а частина осіла на наших землях, вони стали згодом «прапредками протослов'ян» (Ч. 1, с. 89). Катакомбна культура свідчить про наявність на територіях Північного Причорномор'я і Приазов'я перших спроб творення портрету людини на модельованих черепках. Відповідна практика поширена у різних районах планети: Давній Єгипет, Африка, Перу в період II тис. до н. е. Ця нова тенденція *індивідуалізації* образу, зумовлена творенням культу предків.

Новий етап історії культури розпочинається на території Північного Причорномор'я у VIII—III ст. до н. е., коли відбувається заселення регіону іраномовним народом — кочівниками-скіфами, а з II ст. н. е. сарматами — союзом племен Приуралля та Нижнього Поволжя. Йдеться про своєрідність культури I тис. до н. е.: «Тоді на українських землях паралельно співіснували немовби дві цивілізаційні системи: *скотарсько-землеробсько-стєпова та антично-полісно-міська*» (Ч. 1, с. 119). Культурну цінність мають скіфські поховальні кургани: Солоха (Запорізька обл.), Чортомлик (Дніпропетровська обл.), Товста Могила (м. Орджонікідзе). Світове визнання має високохудожнє мистецтво скіфів, простежується зв'язок скіфських мотивів із давньогрецькими, з мистецтвом Єгипту, Близького Сходу. Маємо можливість милуватися кольоровими зображеннями цих скарбів: срібна амфора із Чортомлика, золотий гребінь із кургану Солоха, золота пектораль (нагрудна прикраса ритуального характеру) з Товстої Могили (Ч. 1, кольорові ілюстрації 109—127). Розглянуто мистецтво Північного Причорномор'я (VII—VI ст. до н. е. по IV ст. н. е.). Високий рівень образотворчості засвідчують кругла скульптура, рельєфи, а також твори, що, вірогідно, пов'язані з афінською школою Праксителя (Ч. 1, с. 191—192). Відтак цей культурний комплекс має носити назву — *антична цивілізація українських земель VII ст. до н. е. — III ст. н. е.*» (Ч. 1, с. 205). Привертають увагу нові археологічні та історичні джерела, присвячені розвитку мистецтва тавро-русів на Таврійському півострові (Неаполь Скіфський). Мистецтво тавро-русів трактоване як складник духовної спадщини народів Півдня України, які творили історичне тло проукраїнського етносу (Ч. 1, с. 218—234).

Значення християнства як загальносвітової релігії для історичного розвитку мистецтва Русі-України від його витоків — до сучасності, висвітлено в теоретичних розділах другої частини посібника. Мистецтво, відповідно до християнського світосприйняття, прагне осягнути сутність буття в новому ідейному, моральному, ціннісному вимірах. Розглянуто витoki християнської символіки, реальної й умоглядної — з поданням цікавого ілюстративного матеріалу (Ч. 2, с. 48—53); трактування «Софії-Премудрості» у філософсько-

культурологічній традиції; концепція софійності як основа ідейно-художнього оздоблення Софійського собору в Києві (XI ст.). Широко представлено філософсько-естетичні погляди о. П. Флоренського (проблема софійності; православна естетика і розуміння синтезу мистецтв тощо).

Д. Крвавичем проаналізовано мистецтво періоду становлення християнства, архітектура візантійських міст Півдня України (VI–VIII), візантійські впливи в монументальній архітектурі Херсонесу, культові пам'ятки катакомбного характеру; ранньохристиянська скульптура; феномен іконоборства і мистецтво Тавриди (VIII — XI ст.); рецепція візантійського християнства в давньоруській архітектурі; семантика давньоруської скульптури; архітектурно-декоративна та статуарна пластика, стильові трансформації у скульптурі від романських — до готичних форм (декор споруд Галицько-Волинського князівства, княжий Холм, терени Львівщини).

Грунтовний мистецтвознавчий досвід вирізняє розділи «Малярство Київської Русі», «Оборонне зодчество», «Станкове та монументальне малярство» (В. Овсійчук). Висвітлено художній світ Десятинної церкви. Широко розглянута художня програма Софії Київської, подібність і значні відмінності системи розмалювань від візантійської. Зазначено, що не властиве для Візантії поєднання мозаїк і фресок становить характерну особливість монументального мистецтва Київської Русі. Розглянуто станковий живопис. Значна увага приділена іконі. Простежено зв'язок ікони з духовним та національно-громадським життям суспільства. Висвітлено іконопис у Галичині; мистецьке життя Волині; мініатюра; пам'ятки книжкового оздоблення XI ст. Загалом розділ «Малярство Київської Русі» вміщує 54 кольорові ілюстрації, «Станкове та монументальне малярство» вміщує 27 кольорових ілюстрацій. Тут розглянуто житійні ікони; оповідальність як домінуюча ознака ікони кінця XIII — XIV ст.; нові художні тенденції у станковому малярстві XIV — XV ст.; іконостас; діяльність українських монументалістів у Польщі та інших містах; тенденції переходу від Середньовіччя до Ренесансу, про що свідчать збережені фрагменти фрескових циклів Вірменської церкви (Львів) і монастирської церкви св. Онуфрія (у Лаврові). Це, безумовно, розширює досвід читачів, передусім студентської молоді в галузі українського сакрального мистецтва.

У «Післямові» (Ч. 2, с. 235) вказано, що соціокультурні зміни в духовному житті України кінця XV — початку XVI ст. зумовили *переорієнтацію світогляду із візантійсько-слов'янського на західноєвропейський*, отже створили можливості рецепції ренесансних ідей в українському мистецтві.

У третій частині висвітлено ренесансне мистецтво, бароко, рококо, класицизм і романтизм, мистецтво середини XIX–XX ст. Йдеться про неоплатонізм як філософську основу ренесансного світогляду; проблеми зміни художніх стилів: філософські (Ф. Шеллінг, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Г. Гуссерль, Е. Кассіер, М. Гайдеггер, Н. Гартман), світоглядно-естетичні (Л. Баткін, О. Лосєв, Л. Пінський, Є. Ротенберг), художньо-методологічні (М. Алпатов, Б. Віппер, В. Лазарєв), мистецтвознавчі (Й. Вінкельман; Віденська школа історії мистецтва — Г. Вельфін, А. Рігель, М. Дворжак, В. Воррінгер, Г. Зельдмайр, Е. Пановський); стильові процеси

у західноєвропейському і українському мистецтві (Д. Антонович, В. Залозецький, Д. Чижевський). Цікаві розділи про ренесансне малярство, бароко, класицизм і романтизм (зокрема малярство Тараса Шевченка), малярство середини XIX–XX ст. (В. Овсійчук). В останньому автор розглянув основні жанри українського малярства, творчі пошуки відомих художників (К. Малевич, О. Екстер, О. Богомазов, В. Єрмілов, В. Пальмов, Д. Бурлюк; М. Бойчук і художня течія «бойчукізм»); приєднання Галичини, Північної Буковини, Закарпаття (1939) і розвиток малярства цих теренів у контексті художньої культури України; приділив значну увагу творчості сучасних львівських митців (хоча варто було б охопити і малярство Києва). Примітно також, що *шевченківська тема* виокремлена в малярській і скульптурній творчості. Розглядаючи проблеми скульптури, автори висвітлили творчість видатного українського скульптора Олександра Архипенка (ілюстрація його твору прикрашає обкладинку третьої частини), його внесок у розвиток художньої стилістики XX ст.

Ознайомившись із третьою частиною посібника, розумієш важливість творчого доробку вітчизняної науки останніх десятиліть щодо своєї прадавньої історії, отже — актуальність рецензованого видання «Українське мистецтво» не лише для вищої школи.

Навчальний посібник розрахований на сумлінного читача, адже інформаційно видання надзвичайно насичене.

Варто відзначити редакторську культуру: значна кількість понять, персоналій, дат робить видання такого типу надзвичайно трудомістким. Текст навчального посібника ретельно відредагований (редактор видавництва «Світ» — Діана Карпин).

Тим більш прикрою видається похибка (радше описка), що міститься ледь не на останніх сторінках першої частини видання, де читаємо: «У VI ст. до н. е. під час правління Юстиніана Херсонес стане опором християнства на цих землях» (Ч. 1, с. 217). Як відомо, візантійський імператор Юстиніан I жив у 483–565 роках, а час його правління 527–565 роки. Тобто, це VI ст. *Нової ери*, що, до речі, компетентному читачеві зрозуміло з контексту думки щодо християнства, від часу виникнення якого ведеться відлік нової епохи. Можна шкодувати і щодо невідповідності підписів під ілюстраціями 24 і 25 (Ч. 2, с. 22), які потрібно було змінити (24 на 25; а 25 на 24). Тут слушно вдатися до констатації, що виявлені похибки не впливають на загальну високу оцінку видання. Дещо побіжно розглянуто і творчість митців українського зарубіжжя (переважно скульпторів).

Видання переконливо свідчить, що утверджувати національну культуру і мистецтво потрібно у відповідних формах, спираючись на реальні здобутки народу в його історії. Адже мистецтво — це об'єктивований людський дух, тобто втілений у пам'ятках мистецтва і предметності духовний досвід народу. Активно розвиватися культура і мистецтво здатні лише в діалогічних зв'язках з іншими культурами й художніми традиціями за допомогою взаємовпливів.

Окремо варто зазначити естетику видання. Художнє оформлення, виконане професійно, зі смаком і любов'ю до предмета. Дизайн кожної із трьох

обкладинок гармонійно узгоджений щодо кольорового й ілюстративного вирішення, оздоблення корінця і форзацу акантом (про це див.: Ч. 2, с. 231); разом з тим усі три обкладинки логічно завершені, становлять певну наступність і закономірну цілісність.

Не може не хвилювати і «Слово про колегу», яке є свідченням високої наукової етики.

«Українське мистецтво» — перше навчальне видання, яке вміщує численні ілюстрації, загалом у трьох частинах понад 950 ілюстрацій, зокрема кольорових — 335. Це дає змогу читачеві не лише набути знання історії мистецтва, але й отримати естетичні враження від споглядання мистецьких творів, особливо їх кольорового зображення.

Цікаво структурований зміст посібника, де представлена коротка анотація кожного параграфа; теоретичний рівень підсилює ґрунтовно упорядкований покажчик імен, в трьох частинах — майже 1800 персоналій (С. Черепанова).

Рецензоване видання рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Без сумніву, педагогічні працівники, наукова громадськість, студентська молодь, а також масовий читач, усі, кого цікавить національна історія, культура, мистецтво, отримають задоволення від видання, яке має пізнавальне і художньо-естетичне значення. Навчальний посібник розвиватиме вміння сприймати духовно-естетичну сутність мистецьких творів, здатність вживатися в епоху їх творення, сприятиме вихованню національної самосвідомості нової генерації фахівців незалежної України.